

ŻYCIE SEJMIKOWE PRAWOBRZEŻNEJ UKRAINY W PRACACH WITOLDA FILIPCZAKA

Celem artykułu jest wskazanie na znaczenie książek i artykułów Witolda Filipczaka w badaniach nad życiem sejmików Prawobrzeżnej Ukrainy w latach 1778–1786. Jest ważne dla badaczy, którzy mają ograniczony kontakt z polską literaturą historyczną.

Słowa kluczowe: Prawobrzeżna Ukraina; sejmiiki; wiek XVIII.

U honorowanie młodego jeszcze historyka szerszym omówieniem jego dorobku może zaskakiwać. Jednak są to badania na tyle ważne, oparte na bogatym materiale źródłowym, że ich prezentacja wydaje się ze wszech miar uzasadniona. Należy bowiem te wyniki upowszechnić wśród szerszego kręgu badaczy, specjalizujących się w historii Prawobrzeżnej Ukrainy, zachęcając do sięgania do prac, które częstokroć nie zaznaczają nawet, że poświęcone są tej problematyce. Tak jest w tym przypadku, gdy najciekawsza z prac Witolda Filipczaka w tytule zapowiada skupienie się na problematyce wielkopolskiej, czyli bardzo odległej od Ukrainy [1]. Jest to jednak całkowicie mylące, bowiem jest tam niezwykle bogata dokumentacja życia sejmikowego na Prawobrzeżnej Ukrainie epoki stanisławowskiej, ukazana w pierwszym – najobszerniejszym w tej książce – rozdziale, liczącym aż 160 stron, poświęconym skrupulatnemu omówieniu układu sił politycznych w Rzeczypospolitej w latach 1780–1786. Według tej samej koncepcji przedstawiony też został obraz życia sejmikowego, chociaż głównie w odniesieniu do sejmików poselskich, we wcześniejszej pracy Witolda Filipczaka, poświęconej sejmowi 1778 roku [2], w której drugi i nieomal cały trzeci rozdział zostały poświęcone sejmikom. W rezultacie w tych dwóch książkach uzyskać można pełną informację o życiu sejmikowym Prawobrzeżnej Ukrainy, zyskując też możliwość swobodnego porównania z innymi ziemiami Rzeczypospolitej. Uzupełnieniem tych zasadni-

czych prac są artykuły tego badacza. Tu na szczególną uwagę zasługuje artykuł poświęcony funkcjonowaniu sejmiku kijowskiego [3], chociaż formalnie poświęcony został tylko okresowi zaledwie dwóch lat. Jest on jednak istotny ze względu na przełomowe znaczenie lat 1780–1781 dla kształtowania się układu sił politycznych w województwie kijowskim, gdzie wykształciły się dwie zwalczające się partie: hetmańska i królewska, skupione odpowiednio wokół Franciszka Ksawerego Branickiego i Józefa Stempkowskiego. Bardzo istotny jest również artykuł poświęcony rugom poselskim [4], ponieważ zawarta w nim została szczegółowa analiza okoliczności i sposobów rozwiązania przez sejm problemu rozdwojenia sejmików: podolskiego i wołyńskiego w 1786 roku. Zagadnienie to zaś wcześniej nie było analizowane od strony prawnej. Mniejsze znaczenie ma już artykuł o zmaganiach o mandaty poselskie w prowincji małopolskiej w 1778 roku [5], gdyż w znacznym stopniu pokrywa się z ustaleniami z książki o sejmie 1778 roku, jak też problematyka sejmików ukraińskich jest tam słabiej wyeksponowana.

Wskazując na te zasadnicze dla ziem Prawobrzeżnej Ukrainy prace Witolda Filipczaka należy zaznaczyć, że wiążą się one z głównym nurtem jego zainteresowań problematyką sejmikową. Ujmował ją w szeregu artykułów, poświęconych poszczególnym województwom i ziemiom Rzeczypospolitej [6–9]. Właśnie ta stałość zainteresowań owocuje dopracowaniem

metod badawczych, dogłębną znajomością źródeł i literatury przedmiotu.

Tu jednak należy wskazać na podstawową wartość tych prac, które podejmują zagadnienie niezbyt popularne wśród historyków, niezbyt chętnie sięgających do problematyki politycznej lat 1778–1786, uznawanej czasem za okres straconych szans, gdy nie było żadnych szans na podejmowanie reform przez «sejmy jałowe». Było to bowiem okres dominacji rosyjskiej i wszechwładzy ambasadora Otto Magnusa Stackelberga. W dodatku nieliczne badania skupiają się od lat na śledzeniu zmian w układzie sił międzynarodowych i walk politycznych w centrum życia politycznego, czyli w Warszawie, przy zdecydowanie mniejszym zainteresowaniu życiem prowincji szlacheckiej, chociaż z dość częstym odwoływaniem się do roli politycznej i kulturalnej magnaterii. Na taką sytuację wpływa również rozproszenie źródeł sejmikowych, jak też konieczność wykorzystania ogromnej i rozproszonej po różnych archiwach korespondencji z tego okresu, znanej głównie z kręgu ówczesnych decydentów życia politycznego, czyli króla i najbardziej wpływowych magnatów. Korespondencja szlachecka zaś nie jest praktycznie wykorzystywana, co niepomiarne utrudnia osiągnięcie postępu w badaniach. Oczywiście podstawą pozostały źródła wytwarzane przez sejmiaki: instrukcje, lauda, uniwersały i manifesty, rozproszone po księgach sądowych. Dla przeanalizowania postawy posłów na kolejnych sejmach posłużyły diariusze i zbiory mów sejmowych. Pomocne było również wykorzystanie tzw. Metryki Litewskiej, w której znajdują się akta Rady Nieustającej. Ciekawym uzupełnieniem tej bazy źródłowej, częściowo weryfikującym oficjalne dokumenty sejmikowe, stała się lektura pamiętników i prasy, głównie pisanej. Bogata baza źródłowa stanowi o wartości tych prac, w których nieomal każde zdanie jest udokumentowane. Wymagało to zapoznania się ze zbiorami Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, archiwami państwowymi w Poznaniu, Łodzi, Toruniu oraz w Krakowie i Lublinie, a także zbiorami rękopiśmiennymi Biblioteki Czartoryskich, Biblioteki

Jagiellońskiej, Biblioteki Kórnickiej, Biblioteki Narodowej, Biblioteki Raczyńskich, Biblioteki Ossolińskich i Biblioteki im. Zielińskich w Płocku. W dodatku te materiały źródłowe były stale konfrontowane z literaturą przedmiotu, która wydaje się nieomal kompletna (tylko w ostatniej z tych prac o sejmikach wielkopolskich wykorzystano około 480 pozycji).

Z tego właśnie względu wskazane tu prace Witolda Filipeczaka stanowią istotną nowość, głównie ze względu na szerokie wykorzystanie pomijanych dotychczas źródeł. Nie są to zresztą tylko materiały sejmikowe, bo ostateczną weryfikację postaw politycznych szlachty i jej posłów dostarczał przebieg kolejnych sejmów (1778–1786), które od lat stanowią przedmiot zainteresowania tego Autora. W rezultacie w kolejnych pracach czytelnik uzyskuje chronologiczny obraz przygotowania, przebiegu i rezultatów kolejnych akcji sejmikowych, z analizą wyników wyborów (deputatów, kandydatów do urzędniczego awansu i posłów) i treści instrukcji poselskich. Tu również, przy charakterystyce poszczególnych posłów, analizie została poddana aktywność sejmowa posłów i zgodność ich wypowiedzi z zaleceniami instrukcji. Przedstawione też zostały zagadnienia formalne, czyli miejsce obrad, zagajanie ich i prowadzenie, a także procedura spisania instrukcji i laudów sejmikowych. Dzięki temu można zapoznać się nie tylko z zasadniczym układem sił politycznych na każdym sejmiku, gdzie ścierały się wpływy dworu królewskiego i magnackiej opozycji, ale również z lokalnymi powiązaniem i konfliktami, które zmieniały się w ciągu tych lat, ponieważ dochodziło do emancypowania się lokalnych przywódców szlacheckich spod wpływów magnackich. Prowadziło to często nawet do osłabienia pozycji głównych stronnictw, które rozdzielała rywalizacja ambitnych liderów, jak chociażby Grocholskich ze Szczęsnym Potockim. Te ambicje prowadziły czasem do działań niezbyt przemyślanych, jak w przypadku rozdwojenia sejmiku wołyńskiego w 1786 roku, gdy przeciw sobie wystąpili bracia Sanguszkowie, działający wówczas – przynajmniej formalnie – w ramach stronnictwa dworskiego. Tak szeroko

ujmowana ilość zagadnień poruszanych w tych pracach jest więc bardzo szeroka i wymagała dużej dyscypliny w prezentowaniu zgromadzonych materiałów.

Ocena warsztatowej wartości musi być wysoka. Źródła zostały wykorzystane w sposób budzący uznanie, głównie z powodu krytycznej analizy i umiejętnego wyciągania wniosków oraz dbałością o rzetelne przedstawianie zagadnień w oparciu o bogaty materiał źródłowy i literaturę przedmiotu. Wiąże się z tym dążenie do ukazania szerszej wizji wydarzeń, do ich syntetyzowania, chociaż czasem pojawiają się niedostatki w dyscyplinie narracji, wyrażające się w podejmowaniu wątków, niewiele wnoszących do poruszanych zagadnień. W ostatecznym jednak rezultacie, przy nasuwających się czasem zastrzeżeń do zbyt szerokiego ujmowania niektórych zagadnień, otrzymujemy jednak bardzo szeroki i wnikliwy obraz postaw politycznych społeczeństwa szlacheckiego, dróg awansu politycznego i majątkowego, a także ich zależności od umiejętności wpisania się w system rządów królewsko-ambadorskich. Z prac tych wyłania się obraz ówczesnej szlachty, zwłaszcza zaś jej aspiracji, poglądów i powiązań. W pracach tych ukazana też została wizja ogólnych mechanizmów politycznych w epoce stanisławowskiej, która przyniosła ograniczenie roli sejmikowych inicjatyw, które w warunkach «partyjnej» dyscypliny nie miały szans realizacji. W tej sytuacji instrukcje i lauda sejmikowe pozostają świadectwem poglądów lokalnych liderów szlacheckich, ale wyrażanych właściwie tylko na sejmikach. W trakcie sejmowych obrad zaś ci sami przywódcy, już jako wybrani przedstawiciele sejmików, rezygnowali z obrony, czy nawet prób przedstawienia tych postulatów. Ta skala podporządkowania się

oczekiwaniom głównych decydentów życia politycznego najbardziej widoczna jest oczywiście w partii rządzącej, czyli w obozie królewsko-ambadorskim. Słuszne również jest stwierdzenie, że poselscy reprezentanci sejmików najchętniej angażowali się w dyskusje w izbach połączonych, gdyż dawało to im znacznie większą możliwość zaprezentowania się i zdobycia uznania przywódców partyjnych. Warto tu jednak zaznaczyć, że te wystąpienia nie miały raczej wielkiego znaczenia politycznego i sprowadzały się do popisów oratorskich, które skutecznie wyczerpywały i tak zbyt krótki czas obrad. W tej sytuacji wśród sejmujących i sejmikujących musiało narastać przekonanie o możliwości naprawy systemu tylko poprzez wydłużenie obrad sejmów, poprzez zagwarantowanie czasu na przedstawianie postulatów sejmików.

Na zakończenie muszę tu podkreślić sprawność językową narracji oraz wyjątkową w obecnych czasach kulturę dyskusji naukowej, prezentowaną w omawianych pracach przez Witolda Filipczaka. Nie spotykamy się tu z zarzucaniem niekompetencji, czy wręcz obrażaniem innych badaczy. Odnosi się to nawet do polemiki z ustaleniami historyków, którzy nie wykazali takiego umiaru w stosunku do wcześniejszych prac tego Autora. Ograniczał się on najczęściej do korygowania błędów innych badaczy poprzez wskazanie tylko błędu (daty, tytułu, imienia, czy nazwiska), dążąc często do wyjaśnienia źródła takiej pomyłki. Z rzadka zaś szerzej wyjaśniał istotę polemiki z innymi historykami, nie deprecjonując ich badań, czy tym bardziej nie odrzucając całkowicie wartości źródeł. W moim przekonaniu jest to właściwa postawa historyka.

ŹRÓDŁA I LITERATURA

1. Filipczak W. Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780–1786 / W. Filipczak. – Łódź, 2012. – S. 674.
2. Filipczak W. Sejm 1778 roku / W. Filipczak. – Warszawa, 2000. – S. 363.
3. Filipczak W. Stronictwo regalistyczne w województwie kijowskim 1780–1782 / W. Filipczak // Przegląd Nauk Historycznych. – 2009. – R. VIII. – Nr. 1. – S. 79–104.
4. Filipczak W. Rugi poselskie i losy «rozdwójonych» sejmików przedsejmowych w latach 1778–1786 / W. Filipczak // Czasopismo Prawno-Historyczne. – 1997. – T. XLIX, z. 1–3. – S. 65–85.

5. Filipczak W. Walka o mandaty poselskie w prowincji małopolskiej przed sejmem 1778 roku/ W. Filipczak // Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica. – 1996. – Nr. 58. – S. 103–127.
6. Filipczak W. Aktywność sejmikowa regalistów w województwie rawskim w latach 1780–1786 / W. Filipczak // Rocznik Łódzki. – 2010. – T. LVII. – S. 11–39.
7. Filipczak W. Ekonomie litewskie w polityce sejmikowej Stanisława Augusta po upadku Antoniego Tyzenhauza (1780–1783) / W. Filipczak // Przegląd Nauk Historycznych. – 2006. – R. V, nr 1(9). – S. 235–276.
8. Filipczak W. Sejmiki województwa płockiego 1780–1786 / W. Filipczak // Przegląd Nauk Historycznych. – 2006. – R. VIII, nr 2. – S. 23–62.
9. Filipczak W. Sejmiki ziemi czerskiej 1780–1786 / W. Filipczak // Przegląd Nauk Historycznych. – 2010. – R. IX, nr 1. – S. 139–179.

A. Стройновський, Академія ім. Яна Длугоша, м. Ченстохова, Польща

ЖИТТЯ СЕЙМИКІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ПРАЦЯХ ВІТОЛЬДА ФІЛІПЧУКА

Метою статті є визначення важливості книг і статей Вітольда Філіпчука у дослідженні діяльності сеймиків Правобережної України в 1778–1786 рр. Дана стаття допоможе дослідникам, які мають обмежений доступ до польськомовної історичної літератури.

Ключові слова: *Правобережна Україна; сеймики; XVIII ст.*

A. Stroinovskiy, Yan Dlogosh Academy, Chenshohowa, Poland

LIFE OF REGIONAL COUNCILS (SEJMIKÓW) OF RIGHT-BANK-UKRAINE IN WORKS OF WITOLD FILIPCZAK

The purpose of the article is the indication on the meaning of books and articles Witold Filipczak in research over the life of regional councils (sejmików) of Right-bank-Ukraine in years 1778–1786. Is important for explorers whom have a limited contact with the Polish historic literature.

Keywords: *Right-bank-Ukraine; regional councils; the age XVIII.*

© Стройновський А., 2015

Дата надходження статті до редколегії 06.06.2015

Рецензенти: *д-р іст. наук, професор Сінкевич Є. Г.;*
д-р іст. наук, професор Срогош Т.